

Розділ II. Внесок Д.Чижевського у висвітлення ролі європейських ідей в історико-філософському процесі в Україні.

ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ: АНТИЧНІ ВПЛИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ.

Творча спадщина античних мисленників є, безумовно, одним з джерел формування української філософської думки та, на жаль, її вплив на вітчизняну культуру ще не достатньо досліджений. Так серед наукової літератури бракує праць, які б аналізували вплив античності на зародження філософського мислення в Україні та досліджували цей вплив на протязі всього розвитку української філософської думки. І тому дослідження Дмитром Чижевським української духовної історії під кутом зору впливу на неї філософських ідей античних мисленників залишаються для нас вельми цікавим та вагомими і на сучасному етапі розвитку української філософії.

Одним із важливих напрямків у дослідженні цього впливу є для Чижевського усвідомлення шляхів проникнення ідей античності в українську культуру, адже, на його думку, відомості про античну філософію приходили в Україну "...не лише шляхом безпосереднього цитування та згадок про старих авторів, а й шляхами непомітними - через досить далекі та випадкові рефлекси античних ідей" (1).

Прикладом цього, як зазначає вчений, може служити поява та поширення в староукраїнській літературі поняття так званого "евгемеризму". Чижевський підкреслює, що вже в Малали та Амартола, "...зустрінемо думку, що віра в поганських богів постала історично: поганські боги є в дійсності старі царі, князі, герої, себто історичні особи, яких по їх смерті почали шанувати, як вищі божественні істоти" (2). Далі ці думки з літератури античної прокладають собі шлях до літератури слов'янської (знайдемо їх спочатку у перекладній літературі), наприклад, в Супрасльському рукописі, в старослов'янському перекладі Мінеї (на березень місяць), де в оповіданні про "муки Павла та Текли" апостол Павло обвинувачує поган у тому, що вони вважають старих царів за богів (3), а також в "Хожденії Богородиці по муках" (4) та інших перекладних творах, що були поширені в стародавній Русі. Згодом ці думки починають з'являтися і в оригінальних творах староукраїнської літератури. Вперше, мабуть, в промові християнського місіонера перед Володимиром Великим (під р. 988), далі в Іпатіївському літописі (р.1114), в "Літописі" св. Дмитра Туптала тощо. Чижевський вважає, що слов'янським евгемеристом був і автор "Слова о полку Ігоревим", для нього боги - це історичні особи, слов'яни - нащадки Дажбога ("Дажбожі внуці"), Боян - "Велесов внук", слов'янські Землі - спадщина Дажбога тощо (5). Отож, можна стверджувати, що здобутки античної культури досить різними шляхами приходили до староукраїнського духовного життя, іноді, навіть, в формі певних рефлексій.

Звертаючися до досить складного процесу сприйняття та поширення ідей античності в Україні Д.Чижевський розгалужує матеріал, що стосується XI-XIII ст. від матеріалу XVI-XVII ст. На мій погляд, такий розподіл є доречним і потрібним, бо між цими періодами є велика різниця як у мові (XI-XIII ст. переважають переклади з грецької мови, тоді як у XVI-XVII ст.- латина), так і у методах та формах ознайомлення з античною спадщиною. Але беручи ці два періоди як основні, на мою думку, до них ще треба додати два допоміжних (додаткових): початковий - I-V ст. та перехідний - середина XIV - початок XVI ст. Розглянемо кожний з цих періодів окремо.

Довгий час у нашій науковій літературі панував погляд, що вплив античних ідей на становлення культури слов'ян розпочався з XI ст., але відкриття нових історичних та археологічних даних змушує переглянути цю точку зору і поставити питання про безпосередній вплив античної цивілізації Північного Причорномор'я на праслов'янську культуру. Однак перешкодою на цьому шляху виявляється те, що розгляд цієї проблеми тісно пов'язаний з визначенням прабатьківщини слов'ян та їх етногенезу, тоді як в сучасній науці немає повної визначеності в цьому питанні, а є лише різні наукові версії. Так одні дослідники, приймаючи за вихідну - географічну лінію басейну Вісли, розміщують батьківщину прадавніх слов'ян у басейнах Прип'яті та Дніпра (Ю.Ростафінський, Ю.Розвадоваський, М.Фасмер); другі пересувають її на захід від Вісли у Вісло-Одерське межріччя (Ю.Косташевський, Т.Лер-Сплавінський); треті, до яких відноситься більшість радянських вчених післявоєнного часу, поєднують ці дві теорії і розширюють прабатьківщину слов'ян від басейну Одри на заході до Подніпров'я на сході (Б.О.Рибаков, А.Д.Удальцов, А.І.Тереножкін, П.Н.Третьяков). На цьому тлі досить цікавим виявляється погляд Б.О.Рибакова - згідно з його теорією розвиток історії

праслов'ян поділяється на п'ять етапів, перший з яких датується XV-XII ст. до н.е., а останній - V-VII ст. н.е. Дослідник вважає, що "праслов'янський ареал" простягався від Дніпра до Одера, культура ж предків слов'ян була автохтонна і проіснувала на цій території майже 900 років (6).

Проте незважаючи на певні розбіжності за останні десятиріччя, завдяки значному поповненню слов'янської археології новими матеріалами, кількість точок зору щодо проблеми походження та прабатьківщини слов'ян звужилася, спостерігається зближення позицій дослідників. Великого значення для вирішення цієї проблеми мало відкриття та вивчення ранньосередньовічних слов'янських культур: празької, пеньківської й колочинської.

Важливим внеском в загальну справу дослідження етногенезу слов'ян стала концепція розроблена "київською школою", яка виходить з того, що генезис ранньосередньовічної слов'янської культури був набагато складнішим, ніж уявлялося досі. Його формуванню передували різні етнокультурні й соціальні процеси, що втягнули в своє коло ряд культур і культурних угруповань Південно-Східної і Центральної Європи I-IV ст. Концепція виходить з позицій автохтонності слов'янства між Дніпром і Одрою, враховуючи одночасно важливу роль міграцій в етногенетичних процесах первісної епохи. Методологічною основою концепції "київської школи" є те, що формування слов'янського етносу носило поетапний характер і здійснювалося протягом тривалого часу шляхом інтеграції з іншими етнокультурними групами: балтами на півночі, іраноязичними племенами на півдні, германцями на заході, фракійцями на південному заході (7). Слід зазначити, що хоча всі ці концепції і не є доскональними, але вони, принаймні, порушують досить важливе коло питань, інспіруючи тим самим висунення нових більш науково обґрунтованих теорій походження слов'ян.

Що ж до безпосереднього впливу античної цивілізації на слов'янські племена то цей факт здається досить вірогідним. Так, у I-II ст. н.е. налагоджуються (до певної міри) торговельно-економічні та культурні зв'язки між окремими слов'янськими племенами і регіонами, формуються етнічні кордони слов'ян. Саме в цей час в римських провінціях починає зростати зацікавленість в торгівлі з "варварським світом" (тобто слов'янами) задля отримання сільськогосподарської продукції. Отже між цими двома "світами" починають встановлюватися контакти як безпосередньо так і через грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я, які за свідченнями вчених-географів відзначалися багатством і культурою, пишалися знанням Гомера і Платона та жили "духом" античної філософії. В грецьких містах з самого початку їхнього існування були широко розвинуті освітні заклади, де дітей навчали грамоті, рахунку, начаткам літератури, музиці, а в культурному житті важливе місце відводилось театру (його залишки знайдені в Ольвії, Херсонесі, Понтікапеї).

Проте обмін товарами, що відбувався між племенами, які заселяли територію сучасної України (і до яких можливо належали наші предки) та мешканцями грецьких міст, напевно, міг супроводжуватися і культурними контактами. Можливо, що ці "контакти" існували не тільки у I-II ст. н.е., а ще з більш давніх часів. Принаймні, ми маємо про них деякі відомості, щоправда більш легендарного характеру. Так полуміфічний скиф Анахарсіс (про якого писали Геродот, Секст Емпірик, Платон, Страбон, Ціцерон, Клімент Александрійський та інші) багато мандрував по Греції, вивчаючи її культуру і філософію, а повернувшись додому став вводити грецькі звичаї, пристосовуючи їх до традицій свого народу. Існує також сюжет про те, що до Піфагора прибув для знайомства з еллінською мудрістю жрець Абарис з країни гепербореїв - ще одна можлива назва стародавніх слов'ян, наших праотців - (про Абариса знайдемо згадки у Геродота, Піндара, Порфірія та Ямвліха). Піфагор посвятив його в сакральні науки і жрець поніс цю мудрість до своїх співвітчизників. Згадаймо і філософа Демосфена, котрий був по матері внуком боспорської скифянки (до речі, скіфом зве його і Дінарх). І добре знаного філософа Біона Борисфена (Борисфен - це грецька назва Дніпра), батько якого був рабом (мабуть, з місцевих племен), але Біону пощастило - він став спадкоємцем місцевого ритора, що дало йому змогу поїхати до Афін і вивчати філософію в різних школах (про Біона писали Діоген, Плутарх, Ціцерон, Гораций, Стробей). Видатним політичним діячем і філософом був Сфер Боспорянин, уроженець Боспора. Він був учнем Зенона, а потім став радником царя у Спарті (платонівський філософ у трона). Оповідують, що він неодноразово приїздив на батьківщину - Діоген пише, що це була Ольвія, від нього також дізнаємося, що Сфер мав тут свою філософську "школу" і залишив багато праць з логіки, історії філософії, етики, політики (8).

Про глибину культурних грецьких впливів свідчить і той факт, що деякі народні свята (лише пізніше закрашені християнством) придбали грецькі назви, наприклад, колядки, русалії тощо. В цьому плані

досить цікавим є, запропоноване Т.С.Голіченко, типологічно - порівняльне дослідження ранньоісторичних уявлень стародавніх слов'ян з ранньоісторичною свідомістю стародавніх греків, які стали останньою сходинкою між архаїчним міфологічним засобом опису світу та християнськими уявленнями щодо земного шляху людини та людства (9).

Взагалі ж, про ранні впливи античності на слов'янську культуру писали Є.Маланюк, О.Пріцак, Б.Рибаков та інші. На важливості цих впливів наголошують - Т.Голіченко, М.Рогович, С.Бондар, В.Горський тощо. С.Бондар, навіть, вважає, що якщо співіснування праслов'янських племен з Причорноморськими античними містами з VII до III-II ст. до н.е. є все таки досить гіпотетичним (цей факт заперечується деякими вченими), то починаючи з III-II ст.до н.е. (зарубинецька культура) твердження про це співіснування вже може бути доведене, а наявність контактів на етапі з кінця II ст.н.е. (черняхівська культура) є безсумнівним (10).

Таким чином факт безпосереднього впливу античної цивілізації, що повстала на півдні України, на місцеву культуру до якої належали і наші прабатьки є досить вірогідним.

Другий період генези антично-українських відносин починається з X-XI ст. і триває приблизно до середини XIV ст. Він пов'язаний з християнізацією Русі і сильним впливом культури Візантії яка, в свою чергу, спиралася на культурні здобутки Греції та Риму. В цей період античні впливи діють вже на розвиток української культури опосередковано переважно через перекладну літературу.

Досліджуючи вплив античної літератури на українську духовність цього періоду Д.Чижевський зазначає, що вже при Ярославі Мудрому, постали численні переклади візантійської літератури зроблені в Києві, тобто вже були люди, які добре знали грецьку мову. Існування цих численних, почасти великих за обсягом перекладів, таких як наприклад, "Історія жидівських війн" Йосифа Флавія, "Хроніка" Георгія Амартола, "Бджоли", безумовно, свідчить про те, що в Україні були люди, котрі добре володіли грецькою мовою. Це й не дивно, адже гарно володіти грецькою мовою мусили крім іншого й усі "секретарі" численних грецьких ієрархів, що знаходилися в Україні. Саме вони перекладали послання митрополитів та єпископів з грецької на слов'янську. Згадаємо хоч би такий твір, як "Послання" митр. Нікіфора кн. Володимиру Мономаху, для перекладу якого треба було знати не лише поточну грецьку мову, а й основи філософічної термінології (11). Іноді навіть деякі дрібниці свідчать про той факт, що староукраїнські перекладачі та автори були певним чином ознайомлені з античною літературою. Так, наприклад, в староукраїнській, а потім і московській літературі маємо для слова "океан" подивугідний еквівалент "дишущее море" (12). Цей вираз ми знаходимо вже у київському перекладі твору Йосифа Флавія, де він мав на увазі Антлантичний океан. У самого Флавія цього виразу немає, тобто перекладач вжив його замість грецького оригіналу. Але для того, щоб так гарно, точно і барвисто перекласти твори Флавія, він повинен був бути ознайомленим з грецькою філософською та натурфілософською термінологією, адже вираз "дихаюче море" в приложенні до океану походить від найбільшого представника "середньої Стої" Посідонія, який уявляв собі океан подібним до людського організму, а його диханням - припливи і відпливи (13).

З візантійськими впливами прийшли на Україну також і грецькі імена, назви духовних чинів та церковних речей, наприклад, митрополит, єпископ, дяк, пономарь, кадило, цвинтар тощо. А також багато інших слів: бандура, корабель, костер, кутя, кухлик, макітра, миска, паляниця, скеля, скриня і т.д. (14).

Але нас, поза всім, цікавить питання звідки освічена людина Стародавньої Русі могла познайомитися з античною мудрістю? Д.Чижевський, відповідаючи на це питання, вказує, що в перекладній старохристиянській та візантійській літературі, якої не бракувало на Русі читач міг знайти численні "античні відгуки", наприклад, в проповідях Григорія Богослова (рукопис XI ст.) знайдемо цитати з "Тімея" Платона та "Іліади" Гомера, а також згадки про міфічних героїв Оріона і Актеона та розповідь про кентаврів; "Ліствиця" (слов'янський переклад XI ст.) в одному з текстів наслідує "Сімполіон" Платона; Методій Олімпійський (якого в Україні звали Методій Патарський) цитує Платонівського "Федона"; у розповсюдженому "Златоструї" (київський рукопис XII .) в двох проповідях говориться про Платона, одна з яких присвячена "правдивим" та "хибним" ідеям його філософії (15). Що стосується цього видатного античного мисленника, то одним з безумовних наукових здобутків Чижевського є його дослідницька розвідка щодо з'ясування відомостей, які давала література стародавній Русі, про життя та філософію Платона. І незважаючи на те, що під час праці над нарисом

"Платон в давній Русі" Чижевському бракувало деяких першоджерел, адже він писав її в еміграції, ця робота і сьогодні не втратила свого наукового значення.

Починаючи дослідження з біографічних даних, які були відомі про Платона Чижевський враховує той факт, що життя цього античного мисленника вже за часів пізньої античності стало об'єктом легенди, а біографія була не стільки життєписом філософа, скільки "життєм" язичницького святого або героя. Дослідник вказує, що у літературі давньої Русі про особу Платона зустрічаємо лише кілька зауважень, починаючи від помилкового віднесення часу його життя до 1400 року до Різдва Христового (Азбуковник) і повідомлень про те, що він був учнем Сократа і вчителем Аристотеля (16). Крім того у деяких староукраїнських творах розповідається про подорож Платона до Єгипту, де він начебто навчався у жидів та засвоїв біблейську мудрість, при цьому Платона зображують на манер "грецького Моїсея" та й ще додають легенду про його воскреснення та хрещення кісток. З цього приводу Чижевський зазначає, що Платон неодноразово згадує у своїх творах про Єгипет (пор. "Тімей", "Держава", "Закони", "Політик"), але він ніде не говорить про своє особисте знайомство з Єгиптом, крім того його відношення до єгипетської культури скоріше негативне (див. особливо "Державу") (17). Думка про обізнаність Платона в старовірській літературі виникла, мабуть, на ґрунті Олександрійської школи, яка намагалася об'єднати платонівську філософію з мудрістю Старого Заповіту. Особливо цьому сприяв Філон Олександрійський, який нібито вичитав із Старого Заповіту всю філософську мудрість Платона. Факт перебування Платона у жидів підтримував і Климент Олександрійський, але ця легенда була розповсюджена головню на християнському сході. Крім того деякі монотеїстичні думки Платона спричинилися до появи тверджень, що нібито Платон "пропрокував" появу Христа. З цього можна заключити, що староукраїнський читач не мав точних даних про особу Платона.

Щодо філософії Платона, то досліджуючи відомості про неї подані в літературі старої Русі Д.Чижевський вважає, що хоча ці знання і носять подекуди загальний та поверховий характер, але вони досить далекі від "невігальства", яке Г.Г.Шпет оголосив головною рисою давньоруської філософської культури (18). Чижевський визначає, що з метафізики Платона найбільш поширене було вчення про Бога та ідеї водночас виклад думок античного мисленника зазнав у давньоруській літературі деяких трансформацій і не завжди відповідав дійсним поглядам філософа. Так, на думку дослідника, викладене у Малалі вчення Платона про троїсте поділення Божества у самого Платона не зустрічається, хоча Малала і посилається на "Тімей" (19). Є й інші невідповідності, так, наприклад, сумнівним видається вислів, який приписується Платону Амартолом, про те, що Бог є початок, середина і кінець всього, хоча ця думка може бути вичитана із "Законів", але точного її формулювання там немає; певним перебільшенням є підкреслення отцями церкви платонівського монотеїзму (не дарма платонізм у своєму пізнішому розвитку - Прокл, Ямблїх - виявляється з'єднаним з політеїзмом); досить неясні виклад платонівських ідей подається у "Шестидневі" та в творах Псевдо-Діонісія Ареопігита, і хоча в коментарях Максима Ісповідника до "Ареопігитик" Платонівське вчення про "ідеї" дається вже більш чітко (він, навіть, підкреслював відмінність розуміння "ідеї" у Платона і Діонісія Ареопігита), але слід враховувати, що саме поняття "ідея" в староукраїнській літературі залишалось досить невизначеним і, навіть, перекладалось по різному: "видь", "образ", "порід".

Але, як зазначає Чижевський, у літературі давньої Русі були думки, що дійсно належали Платону. Це, наприклад, вчення про непізнаваність і невиразність божественної сутності Бога ("Тімей", 28.С), яке знайшло відгук у "Палінодії" Захарія Копистенського. Не підлягає сумніву і платонівський характер вчення про чотири стихії ("Філеб" 29.А і далі, "Тімей" 31.В, 46.С, 48.А), про що повідомляється в "Шестодневі" Йоана екзарха Болгарського та положення про те, що Бог благ і є причиною тільки добра (Амартол, Хронограф). Дійсно у Платона благість Божія - один з його найсуттєвіших атрибутів ("Федр".246.С, "Держава".379.А і далі), Бог не може вважатись причиною зла ("Теетет", 151.С). У Амартола також знайдемо і платонівське вчення про створення світу Богом з вічної матерії ("Тімей", 49.А та 53.А), яке знаходилось у протиріччі з християнським креаціонізмом (за нього, до речі, Платона неодноразово критикували) (20). Що стосується антропології то, за дослідями Чижевського, у Амартола знайдемо виклад думок Платона про безсмертя та богоподібність душі ("Федон", "Держава" 501.В), а у Малалі - платонівське вчення про переселення душ ("Держава". 614, "Федр". 81.В і 107.С, "Тімей". 41.А і 44.С) (за ці думки на Платона неодноразово нападають як на єретика). І троїсте поділення душі, про яке повідомляють митрополити Никифор і Кипріян, а також "Великі Минеи-Четії" та "Діоптра" теж є дійсно платонівським вченням ("Держава".434, "Федр".245, "Тімей".69.А і далі). Крім того у Йоана, екзарха Болгарського, мається виклад платонівських розрізень

інтелектуальних здібностей - розуму "юмь", "розмысла", "розмышленія" і "слова", а у "Діоптрі" знайдемо аргументи на користь безмертя душі запозичені з платонівського "Федона" .

З політичних вчень античного мисленника, як зазначає Чижевський, знайдемо у "Бджолі" цитату про те, що "великую власть пріємлющому подобает имьть великій умь" - це є провідною думкою "Держави" (473,520.А). З царини етики, за його дослідями, зустрінемо лише одне принципове положення - "трудно быть блаженнымь" (Амартол), яке дійсно належить Платону ("Гиппій малий". 304.Е, Кратіл. 384.В), а серед багатьох моральних висловів, що їх зібрано у "Бджолі" та "Квітах Дарованій" зустрінемо як справжні цитати з Платона так і уривки, що йому не належать (21).

Аналізуючи знайомство давньоруських читачів з філософією Платона Д.Чижевський приходить до висновку, що незважаючи на деяку "поверховість" і "неточність" це знайомство є досить важливим фактом впливу античної думки на нашу культуру (22). І хоча ці "вкраплення" античної філософії, можливо, були замалі задля самостійного філософствування (на думку Чижевського на той час на Русі і не було "філософії" в тому сенсі як середньовічна філософія на Заході), але вони, принаймні, підштовхували зацікавлених читачів до подальшого ознайомлення з богословсько-філософською літературою і впливали певним чином на їхній світогляд.

Повертаючись до питання впливу античності на староукраїнську культуру Чижевський відзначає, що все ж таки найбільше відомостей про античність знаходилося в перекладних хроніках, що були відомі в Україні вже з XI ст.- так, наприклад, хроніка Івана Малали (переклад зроблено в Болгарії) подає в перших чотирьох книгах виклад античної історії до складу якої входить: міфологія (маємо оповіді про Геркулеса, Едіпа, Персея, Федру, Іо, Європу, Мінотавра, Тесея, Аріадну та інші); римська історія (подано оповідання про Ромула та Рема, Цезаря, Брута, Августа, Клеопатру, Троянську війну тощо); філософія (подані відомості про вчення Анаксагора, Анаксимандра, Анаксимена, Аристотеля, Платона, Демокрита, Діогена, Філона, Плутарха тощо) (23), хоча все це сприймається переважно, як збірка новел.

Аналізуючи іншу поширену на Русі хроніку - Георгія Амартола ("Многогрішного"), яка була вже перекладена в Києві, Чижевський зазначає, що антична історія подана в ній досить коротко, міфологічні дані теж дуже скупі, хоча на Олександрі Македонському та діадохах Амартол зупиняється більш детально. Він також викладає римську історію, починаючи з Цезаря, а з античної філософії цитує Платона (здебільше "Федона" та "Закони") і Аристотеля, при цьому побіжно згадує також Анаксагора, Евріпіда, Діогена, Сократа, Демокрита, Плутарха, Прокла . З поезії знайдемо Гомера, а з законодавства - Солона та Лікурга. Але Амартол, на думку Чижевського, настільки переповнює свій твір іменами без пояснень (на 400 сторінках рукопису його твору згадано біля 2000 імен) що, напевно, староукраїнський читач міг запам'ятати їх (24).

Наступним важливим джерелом пізнання античної культури є , на думку Чижевського, збірка антологій - "Бджола", яку було перекладено в Галицько-Волинському князівстві безпосередньо з грецького оригіналу (переклад зроблен на межі XII-XIII століть). У цій збірці, як зазначає дослідник, поряд з християнськими догматами подається і матеріал з античної філософії (знайдемо цитати, що належать Есхілу, Геродоту, Демокриту, Діогену, Платону, Аристотелю тощо) при цьому в окремих розділах цитат античних мисленників набагато більше ніж з церковної літератури, наприклад, в розділі "Про мудрість": 6 цитат із Святого Письма, 4 - належать отцям церкви і 37 - з античної філософії (25). Багато сентенцій з "Бджоли" пізніше увійшли до українського фольклору та літератури, наприклад, сентенція: "Багатий не той хто багато має, а той хто не потребує (більше) багатства" - в різній модифікації неодноразово повторюється в творах І.Вишенського, Д.Туптала, І.Величковського, Г.Сковороди та інших.

До виокремлених Дмитром Чижевським пам'яток, що несли на стародавню Русь відомості про античність слід додати ще деякі не менш важливі для культурного розвитку того часу - це "Ізборники Святослава" 1073 р. та 1076 р., "Діоптра" та твори Йоана Дамаскіна. Розглянемо їх детальніше.

У "Ізборнику Святослава" 1073р. було подано (чи не вперше на Русі) переклад найважливіших філософських, риторичних і граматичних термінів, вироблених античними мисленниками. Так в цьому творі натрапляємо на переклад, що подає визначення та тлумачення більшості аристотелівських категорій, зокрема, зустрічаємо визначення: суті, явища, природи, випадковості,

кількості, якості, стану, дії, виду, роду тощо. Не даремно, мабуть, один з дослідників цієї пам'ятки М.Рогович вважає, що "зміст філософської частини "Ізборника Святослава" 1073р. переконає нас у тому, що його перекладач був, власне, одним із основоположників філософської культури східнослов'янських народів" (26). Пізніше було виявлено двоє перекладачів "Ізборника..." 1073р., один з яких дякон Іоанн був людиною високоосвіченою. Саме він відреагував весь текст пам'ятки, а наявність в тексті не церковнослов'янських слів свідчить про те, що Іоанн саме перекладав твір, а не просто його переписував.

Якщо "Ізборник Святослава" 1073р. - повністю перекладний твір, то вже "Ізборник..." 1076р., на думку багатьох дослідників, наполовину складений із оригінальних творів анонімних переважно київських книжників і являє собою пам'ятку початку філософського мислення Київської Русі. Крім староруських текстів збірка складається також з переказів, уривків і афоризмів античних філософів і поетів, а також з моральних повчань візантійських авторів. Обидва Ізборника мали енциклопедичний характер, вони концентрували у собі досить широкий спектр філософських ідей і давали відповіді тодішньому читачеві на ціле коло життєважливих питань (27).

Впливовою в ті часи була й інша перекладна пам'ятка - "Діоптра", яку уклав Філіп Пустельник (на Русі вона була перекладена не пізніше XIII ст.). Цей твір написаний у формі розмови душі з тілом свідчить про обізнаність укладника з античними джерелами. Крім впливу філософії Сократа, Платона, Арістотеля в "Діоптрі" помітні відгуки філософії стоїцизму, зокрема вчення стоїків про існування середніх дефенцій між добром та злом, таких як: злидні, хвороби, безчестя, невченість тощо. Не виключно, що саме "Діоптра" спричинилася для зародження вільнодумства у Київській Русі.

Досить поширеними на Русі були й твори Іоана Дамаскіна, які не тільки зустрічаються у складі різних збірок та онтологій, але й виходили окремими трактатами. Так в одній із збірок - "Джерело знання", яка має давньоруський переклад, подається виклад "Діалектики" Дамаскіна (що складається з 40 розділів). Саме у цьому творі вперше подані слов'янською мовою античні, переважно арістотелівські й платонівські, визначення філософії, діалектики, риторики, граматики та інших наук. Завдяки перекладу "Діалектики" філософська думка Київської Русі збагатилася античною теорією "семи вільних наук".

Але, безумовно, далеко не всі здобутки грецької культури сприймалися культурою українською, а те, що й приймалося переосмислювалося та модифікувалося згідно з місцевими традиціями. В цей час у слов'янському середовищі з'являються власні мисленники, котрі мали високу освіту й виблискували витонченими зразками літературного стилю такі як: митрополит Іларіон, Теодосій Печерський, Климент Смолятич, Кирило Туровський (саме вони стояли на початку нашого письменства). На жаль, з їх літературної спадщини до нас дійшло небагато. Так, наприклад, з творчості Смолятича маємо лише його посланіє до пресвитера Смоленського Хоми. Важливим для нас у цьому листі є те, що Смолятич цитує Хому, який раніше дорікав йому за те, що він замість святих отців посилається на Гомера, Арістотеля та Платона. Отже в ті часи в Україні вже існували відомості про цих видатних античних мисленників. Цікаво, що у цій посланії Смолятич згадує також коло "київських мужей", що відзначалися великою освіченістю та мудрістю. З цього можна зробити припущення, що вже у ті часи в Києві існувала якась група невідомих нам тепер староруських мисленників з яких до нас дійшло тільки ім'я Клима Смолятича. Більше відомостей маємо про наступника Смолятича - Кирила єпископа Туровського, який був добре обізнаний з візантійською літературою і вільно володів грецькою мовою. Якщо ж врахувати, що ідейна спадщина Кирила Туровського наслідує творчість Климента Смолятича, то напевно можна погодитися з висновками одного з дослідників культури Київської Русі - О.Кивчені, яка вважає, що один з шляхів зв'язку культури Стародавньої Русі з культурою Елади йде від Туровського до Смолятича, а від нього до Арістотеля та Платона (28). Природно, що з розповсюдженням на Русі значної кількості збірок, антологій, історичних хронік, повістей, "Діань", "Шестидневів", "Патериків" у давньоруському суспільстві поширювалися відомості про культуру античного світу, але, у той же час, бракувало дійсно філософських творів взятих в повному обсязі, бо цитати у збірках мали здебільше моралістично - повчальний характер і, на думку Чижевського, навряд чи могли стати "джерелом дальшої цікавості до античних філософів" (29). Та незважаючи на це, окремі філософські ідеї античності пробивали собі дорогу в стару Україну і певним чином впливали на світоглядні настанови її мешканців.

Період з середини XIV до початку XVI ст. можна назвати "перехідним". У цей час продовження старої традиції зводилося до копіювання та оброблення старих пам'яток. Так було оброблено та доповнено новими молитвами Псалтирь та Києво-Печерський Патерик (українська т.зв. Кас'янівська редакція 1462 р.), наново з елементами народної мови виконано Мінеї тощо. В цей період з'являються і нові переклади, почасти основоположного характеру, як, наприклад "Аріопагітик" з коментарем Максима Ісповідника, а також переклади старих отців церкви та нових християнських письменників: Ісаака Сірина, Григорія Синаїта, Палами, тощо. Із визначних духовних течій цього часу можна виокремити - ісіхазм, ідеї якого відбилися на Кас'янівській редакції Патерика; секту "стригольників" про яку нам мало, що відомо (від них залишилася тільки обробка збірки проповідей "Ізмарагд" з гострою критикою духовного сану) та секту, так званих, "ожидовілих" (ця назва пізніше була дана їм їхніми ворогами). Хоча від "ожидовілих" не збереглося богословських творів, а тільки переклади з старожидівської і арабської мов, але, навіть, ця незначна кількість їхньої творчої спадщини становить певний інтерес, коли йдеться про розвиток філософської думки в Україні, адже всій цій літературі властива своєрідна термінологія, яка має яскраве філософське забарвлення. За твердженням Чижевського - це було першою спробою утворення в Україні власної філософської термінології, а "ожидовілі" були тими, "...хто вперше ввів в українське культурне оточення твори суто філософічного змісту" (30).

Наступний період впливу античної культури на українську починається у XVI ст. з проникненням в Україну відгуків західного Ренесансу та Реформації. Він має свої особливості на які звернув увагу Дмитро Чижевський. Так, на його думку, якщо посередні відомості про античність у старокнязівські часи і не викликали безпосереднього знайомства з античною літературою (хоча це питання остаточно ще не досліджено), то, натомість, XVI-XVIII ст., навпаки, свідомо прагнули до такого знайомства і якщо попередні періоди можна назвати, переважно грецькими, то цей - латинським (31).

Духовні інтереси доби Ренесансу дали поштовх до більш інтенсивного знайомства з античною спадщиною і це знайшло своє відображення у літературних творах того часу. Так, наприклад, "Євхарістірион" Софронія Почаського (1632 р.) перенасичував античними міфами та образами запозиченими з греко-римської історії, знайдемо: Парнаса і Гелікона, Юпітера і Міневу, Апполона і Прометея, Діогена і Орфея, а також багатьох інших героїв стародавньої історії та античної філософії. Багато античних міфологем вживає і така літературна пам'ятка, як "Євфонія" (Київ, 1633 р.), зустрінемо: Зефіра, Атланта, Креза, Гелікона, Парнаса та інших. Не винятком є й "Єводія" Григорія Бутовича (Львів, 1642 р.), у якій він використовує силу античних образів: Іріс, Феб, Паллада, Церера, Марс, згадує також знаки Зодіака і бажає своєму адресатові - здоров'я Ксенофіла, щастя Полікрата та Пріамових років (32).

В цей час в Україні йде процес реформування системи шкільної освіти. З'являються нові типи шкіл: єзуїтські колегії, протестантські гімназії, уніатські шкільні заклади, в яких навчання йде за європейськими взірцями, а основною мовою є латина. Повільно змінюється процес навчання і в православних освітніх закладах, хоча в деяких "братських" школах навчання ще йде на церковнослов'янській та грецькій мовах (до речі, в цих школах учнів знайомили з деякими творами античних філософів, переважно "природничого" спрямування, наприклад, Фаліс, Анаксимен, Геракліт, Теофраст тощо). Крім того серед українців не поодинокими були добрі знавці грецької мови, які робили гарні переклади. Проте процес латинізації вітчизняної культури йшов невпинно. Не дарма, як закріплення вже існуючого стану речей, процес навчання в Київській Академії у XVII ст. був переведений на латинську мову. Як зазначає Чижевський, навчання латині у цей час стає підставою для подальшої освіти, бо вищі курси шкіл - "риторика", "філософія", "богослов'є" - викладалися виключно на латині і тому мову треба було засвоїти до цілком вільного вжитку (33).

В цей час постають численні твори українських авторів, написані латинською мовою. Це і підручники Київської Академії, і богословські твори Зернікова, Яворського, Прокоповича та інших. Українські поети пишуть свої вірші переважно латинською мовою. Сковорода та Величковський перекладають латинських поетів та, зокрема, і деякі вірші Прокоповича, Яворського і самого Сковороди також написані латиною. Латинська література стає щоденним читанням кожної освіченої людини, щоправда за аналізом, проведеним Чижевським, український читач не розрізняє античної та новолатинської літератури і поруч з Горацієм та Тітом Лівієм читає Сарбевського та Пуффендорфа (34).

Латинську мову ще треба було знати і тому, що у цей час збільшується кількість мандрівок до закордонних університетів де панувала латина. Розглядаючи це питання Чижевський вказує, що на протязі XVI-XVIII ст. українські студенти навчались в університетах Праги, Кракова, Вільна, Ольмюца, Відня, Лейпціга, Амстердама, Парижа, Оксфорда, Кембріджа, Падуї, Данцига, Риму, Единбурга. З українських теологів та діячів релігійного руху XVI-XVIII ст. за межами України навчалися: Могила, Сакович, Смотрицький, Косов, Немирич, Баранович, Земка, Гізель, Зерніков, Яворський, Прокопович, Тодорський, Лопатинський, Каліграф та інші (35). Довідатися, що саме студіювали в той час можемо з описів бібліотек та різних рукописів, зокрема конспектів лекцій, що їх привозили із-за кордону українські студенти (до речі, ці конспекти швидко ширилися по всій Україні). Серед цієї літератури знайдемо згадки про Аристотеля (його метафізику, етику, політику, поетику), Плутарха, Цицерона, Сенеку, Боеція та твори отців церкви. На більш серйозне знайомство з творчістю античних мисленників вказує і той факт, що, наприклад, Петро Могила у своїх творах посилається на Аристотеля, Гомера, Софокла, Демосфена, Архимеда, Цицерона, Марка Аврелія тощо. У творах Інокентія Галятовського цитовано більш 150 класичних і сучасних авторів, серед яких багато і античних мисленників. І на Феофана Прокоповича класичне письменство мало великий вплив, адже у своїх творах він часто цитує Аристотеля, Сенеку, Плавта, Лукіяна Самосатського та інших. До античної спадщини звертаються й такі діячі як Касіян Сакович, Памво Беринда, Мелетій Смотрицький, Фома Евлевич, які у своїх творах неодноразово використовують античні назви, поняття, образи та символи (36). Дмитро Туптало у листі до невідомого адресата (1707 р.) цитує (напевно з пам'яті) Авзонія, Ювенала, Марціяла та Вергілія. Цитати цих авторів зустрінемо також в листах Стефана Яворського та Лазаря Барановича. За дослідженнями Дмитра Чижевського, античне літописання та нова історична література латинською мовою вагомо впливали на, так звані, "козацькі літописи", наприклад, Густинський та інші (37). В цьому контексті досить цікавим є використання Григорієм Сковородою у своїх творах езотеричної арифмології, котру він, на думку дослідників, перейняв у Філона Олександрійського та Плутарха, які, в свою чергу, спиралися на праці Піфагора (38). Піфагорійці розглядали світ в його двоїчних контрастах, а число цих контрастуючих пар було десять - тобто стільки ж, як і велике число макрокосмосу. Можливо, саме езотерична арифмологія античності (через твори отців церкви) вагомо вплинула на світогляд українського мисленника, однією з визначальних рис якого є контрастність та бінарність, адже світ за Г.Сковородою складається з двох частин: матеріальної та духовної, зовнішньої та внутрішньої, темної та світлої, злої та доброї.

Певні ідеї античності, переважно етичного спрямування, безперечно, грали важливу роль в розвитку культурного процесу в Україні. Так, наприклад, ідеї Епікура про те, що людина по своїй природі прагне до добра та насолоди позбуваюсь страждання як зла були поширені в академічному середовищі Києво-Могилянської Академії. У своїх курсах етиці Ф.Прокопович, С.Калиновський, С.Кулябка, М.Козачинський та Г.Конисський, викладаючи погляди на людину та її місце у світі спиралися на етичне вчення Епікура, особливо популярним був його тезис про природне прагнення людини до щасливого життя (39).

Іншим доброзначним в ті часи мисленником античності був Сенека. Практично всі його праці (відомі на той час) були в бібліотеці Києво-Могилянської Академії, а його етична спадщина мала великий вплив на розвиток філософської думки в академії. Його ім'я зустрічається в курсах риторикі, піітики, натурфілософії, фізики, а, особливо, етики. Вчення Сенеки про людину та шляхи її удосконалення відіграло важливу роль в розвитку етичних концепцій викладачів Києво-Могилянської Академії і мало вплив на молодь (40).

Вплив античності позначився також і на особливостях музичної частини українського театру. Музика від початку XVII ст. почала інтенсивно застосовуватись у п'єсах (особливо у шкільній драмі). Драма з притаманним їй хором-персонажем та його функціями нагадує давньогрецьку трагедію, яка на початку свого існування була хоровою. І ця подібність не є випадковою, бо латиномовні курси поетики, що викладалися в українських колегіумах та Києво-Могилянській академії так само, як і подібні курси в західноєвропейських академіях, користувалися античною естетико-літературною теорією.

Орієнтація на давньогрецьку трагедію, привнесена в українську культуру західноєвропейськими впливами (головно через польську культуру) спостерігається і в танцях - пантомімах. Як відомо, пантомімічні танці, які супроводжували спів хору, були властиві давньогрецькій трагедії. З цим

явищем стикаємося і в деяких українських драмах, наприклад, Л.Горки "Іосиф Патріарх", поставлений у 1708 році у Київській академії (41).

Отож, починаючи від далекого часу формування слов'янських племен на терені України і до новітніх часів антична культура зробила вагомий внесок в розвиток української духовної історії. І Дмитро Чижевський, досліджуючи розвиток культурного процесу в Україні не міг оминати цього важливого чинника. Він був одним з перших науковців, котрий зацікавився цією проблематикою і зробив дослідницькі розвідки. Чижевський вважав, що не можна применшувати значення античності на розвиток української культури, бо й новітня українська література почалася саме з відгуків на літературу античну, хоча б і формі трагедії Котляревського, Лобисевича та Гулака-Артемівського (42). Його праці з цієї сфери і сьогодні викликають науковий інтерес, але, як зазначав сам дослідник, це були лише окремі розвідки, які залишають не з'ясовані ще ціле коло питань. Відповідь на частину з них вже дали сучасні дослідники, котрі займаються вивченням української духовної історії, серед них можна виокремити: Б.А.Рибаківа, А.С.Кивченко, М.Роговича, В.С.Горського, С.В.Бондаря, В.М.Нічик, М.Кашубу, І.С.Захару, Т.С.Голіченко та інших. Але й досі в цій проблематиці ще існують не розв'язані питання, які потребують ґрунтовного дослідження та наукового аналізу.